

CAROLINE PAUWELS

RONDUIT

OVERPEINZINGEN
VAN EEN
POSSIBILIST

OPGETEKEND DOOR
FRANK VAN LAEKEN
EN PETER VAN ROMPAEY

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

INHOUD

7	WOORD VOORAF — <i>Wim Distelmans</i>
13	VOORAF
15	VERLICHTE CIRKELS EN ANDERE MOGELIJKHEDEN
24	Mezelf omcirkeld
27	MIJN HARDE SCHIJF
35	De zwemster
41	MIJN INTIEME KRING
55	Aan tafel!
59	DE CIRKEL DOORBREKEN
116	Mooie handen en twinkelende ogen
123	OVER DE WETENSCHAP EN DE UNIVERSITEIT
147	Gekraakt door mijn doctoraat
153	NIEUWS DOET DE RONDE
188	Stop de persen, hier is Difference Day
193	IN MIJN EUROPA
220	Bij Karel Van Miert
227	IS DE WERELD ROND?
239	Hoe ik verliefd werd op B.
245	DE CIRKEL GESLOTEN
257	DANKWOORD
259	BIJ DE BRON
267	NAWOORD — <i>Jean Paul Van Bendegeem</i>

**VERLICHTTE
CIRKELS
EN ANDERE
MOGELIJKHEDEN**

Ronduit zijn. Het is een benadering van de wereld waarvoor de cirkel symbool staat. Een cirkel is namelijk ronduit. Hij heeft geen snijpunten en is de perfecte remedie tegen hokjesdenken. De onmogelijkheid van de kwadratuur van de cirkel steekt daar immers een stokje voor.

Vier dingen komen nooit terug, zegt een Arabisch spreekwoord: het gesproken woord, de afgeschoten pijl, het verleden en de kans die niet gegrepen wordt. Ik grijp deze kans aan om mijn pijl via het geschreven woord af te schieten. Een pijl op een cirkelvormig doel.

Gaat dit boek over cirkels? In zeker zin wel. Over de cirkel als metafoor. Als kind was ik bedreven in het laten opspringen van keien op het water. Dan verschenen er op het wateroppervlak uitdijende kringen. Dat fascineerde me mateloos. Als een beweging van kringen zie ik het leven. Van de kleine intieme cirkels van de persoonlijke levenssfeer tot de almaar grotere cirkels van de universiteit, de samenleving en de wereld.

Cirkels zijn dynamisch en vol mogelijkheden. Ze reflecteren mijn geloof in het possibilisme, in de mogelijkheid van een betere toekomst. Geen naïef geloof gebaseerd op hoop, maar een toekomstverwachting gestoeld op feiten. De term ‘possibilisme’ komt van de bevlogen Zweedse arts en statisticus Hans Rosling. Volgens Hans Rosling hoeven we alleen maar naar de beschikbare data te kijken om vast te stellen dat het steeds beter gaat met onze wereld. Ziektes, armoede en kindersterfte hebben de voorbije decennia een flinke duik

genomen. Meteen het bewijs dat we als mensheid in staat zijn om ons eigen lot te verbeteren. Om de wereld voor iedereen even rond te maken. Uiteraard mogen we nooit blind zijn voor het menselijke leed dat extreme armoede, oorlogsgeweld en catastrofes elke dag opnieuw veroorzaken. De media zoomen er terecht op in. Maar het is even belangrijk om uit te zoomen. En het grote plaatje te zien met tal van data die de goede kant uitgaan. Hans Rosling heeft het over *factfulness*, wat meteen ook de titel is van zijn postuum uitgegeven bestseller. Zijn magnum opus is door zijn zoon en schoondochter na zijn dood in 2017 verder afgewerkt en kreeg in de Nederlandse vertaling de wat afstandelijke titel *Feitenkennis* mee. Ze hadden beter *Factfulness* behouden om de bevoegenheid van Hans Rosling en de geëngageerde betrokkenheid van het possibilisme te vatten. Voor mij ligt het possibilisme absoluut in het verlengde van het humanisme en de Verlichting.

Ik probeer zelf een radicaal humanist te zijn. Al is dat een traject waarin je soms door jezelf ontgoocheld wordt. Radicaal humanisme vertaalt zich in de principes van vrijheid, gelijkheid en verbondenheid. Vrijheid staat voor de universaliteit waarmee ik geassocieerd ben, en die ik sinds september 2016 mag leiden, voor vrij onderzoek: de verwerping van elk louter gezagsargument en de waarborg van de vrije oordeelsvorming. Gelijkheid staat voor ons voor gelijkwaardigheid en erkenning van diversiteit en inclusiviteit. Verbondenheid staat voor betrokkenheid met de grote maatschappelijke uitdagingen en onze zorg voor een respectvolle omgang met de medemensen en met de wereld.

Ik ben een kind van de Verlichting.

‘Verlichting is het ontkomen van de mens aan de onmondigheid waaraan hij zelf schuldig is,’ definieerde Immanuel Kant deze cultureel-filosofische en intellectuele stroming in Europa in een essay dat dateert van 1784. En hij ging verder: ‘Onmondigheid is het onvermogen om je van je verstand te bedienen zonder de leiding van een ander. Je bent zelf schuldig aan deze onmondigheid als die niet veroorzaakt wordt doordat het je ontbreekt aan verstand, maar aan de vastberadenheid en de moed om je daarvan zonder andermans leiding te bedienen. *Sapere aude!* Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen, is dan ook het motto van de Verlichting.’

Sapere aude, durf te denken. Dit principe gaat uit van vier kenmerken. Eén, het vermogen kritisch te staan tegenover wat voor waar wordt aangenomen of wordt beweerd. Kritisch te staan vooral ook tegenover wat je zelf voor waar aanneemt of beweert. Je bij je oordeelsvorming alleen te laten leiden door geldige argumenten en op correcte wijze verworven gegevens; dus niet door argumenten die steunen op het gezag van status of positie, geloof, dogma, openbaring of charisma.

Twee, het vermogen om afstand te nemen, om naar de dingen te kijken alsof je een onpartijdige toeschouwer bent, om zo precies mogelijk te observeren, om zo zorgvuldig mogelijk te veralgemenen, om zo zuiver mogelijk te oordelen. De bereidheid ook om je oordelen te herzien, als ze, na toetsing, de confrontatie met feiten en argumenten niet doorstaan.

Drie, de overtuiging dat in principe iedereen rede in zich heeft en we elkaar dus op basis van uitwisseling van ideeën

en argumenten kunnen begrijpen. Het vermogen ook om zich in anderen te verplaatsen, om vanuit hun standpunt naar de situatie te kijken. Het vermogen daardoor om te begrijpen dat anderen, net als wij, gevoelens hebben en net als wij plezier en pijn, tevredenheid en angst kennen.

Vier, het vertrouwen dat we, gebruikmakend van ons verstand, in staat zijn problemen te analyseren, er oplossingen voor te vinden en zo de samenleving en de wereld te veranderen en te verbeteren. En hier zijn we weer naadloos bij onze Zweedse statisticus Hans Rosling en zijn ‘possibilisme’, namelijk de overtuiging dat de dingen beter *kunnen* worden, niet dat ze dat vanzelfsprekend en automatisch ook *zullen* worden. Vandaar de ondertitel van dit boek: overpeinzingen van een possibilist.

Het raakt mij, als ik zie hoe vandaag her en der met die Verlichtingswaarden wordt gegoocheld, als ik zie hoe ze in het maatschappelijke debat en in de politiek worden geïnstrumentaliseerd en misbruikt. Dat zorgt voor een zeer eigenaardige situatie, waarbij de Verlichting verdedigd wordt door mensen die er op het eerste gezicht geen voorstanders van zijn, en aangevallen door wie je bijna automatisch als aanhanger van de Verlichting zou bestempelen.

Aan de ene kant roepen nationalist en populist zich tegenwoordig uit tot de vurigste verdedigers van de waarden die de Verlichting uitdraagt, waarbij de Verlichting als iets absolutistisch wordt beschouwd. ‘Het is zo en niet anders!’ Dat staat haaks op waar de Verlichting écht voor staat: voortdurende bevraging van alles, het eigen denken in de eerste plaats. *Work in progress*. Voor een stuk mogen we dit de Verlichtingsdenkers zelfverwijten, die er niet zelden vreemde

kronkels op nahielden, racistische gedachten en daden bijvoorbeeld.

Ik beweer, voor alle duidelijkheid, niet dat een nationalist geen humanist zou kunnen zijn, maar de voorbije jaren hebben ze zich er wel, ten onrechte, in bekwaamd om de Verlichting als iets exclusiefs en voor eeuwig en altijd vaststaand te definiëren, wat het dus per definitie niet *kan* zijn. De Verlichting is een levenskunst in bevraging, waarbij vier essentiële elementen voorop staan: de rede, de wetenschap, het possibilisme en het humanisme. Absolutisme hoort daar niet bij. Wat nu gebeurt, beschouw ik als een harde aanslag op het hart en het verstand. Mijn hart bloedt, mijn verstand kan er niet bij, ik word er bij momenten zelfs een beetje moedeloos van.

Nationalisten en populisten wezen in het verleden steevast de waarden van de Verlichting af, als zijnde volksvreemd of het gezag van de tradities en de gevestigde instellingen ondermijnend. Vandaag hoor ik, opmerkelijk, Dewinter, Wilders, de Oostenrijkse en de Italiaanse antimigrantenpartijen zich bij momenten allemaal uitroepen tot de grootste verdedigers van de Verlichting. En hoewel er, om het op Bijbelse wijze te zeggen, meer vreugde is over één zondaar die zich bekeert, dan over negenennegentig rechtvaardigen die geen bekering nodig hebben, heb ik toch de grootste vragen en bedenkingen bij die plotse *volte face*.

Net zoals ik vragen en bedenkingen heb bij sommige tegenstanders van die nationalisten en populistten, die zich van de weeromstuit dan meteen maar van de Verlichting afkeren. Ik zie bijvoorbeeld mensen die oprecht bezig zijn met de uitdagingen van diversiteit en multiculturalisme, en die nu, als reactie, in één beweging de Verlichting afserveren als zijnde

niet meer dan een onderdeel van westers kolonialisme, imperialisme of wit superioriteitsdenken. Jammer en pijnlijk, omdat doorheen de geschiedenis net de aanhangers van de Verlichting in de frontlijn stonden in de strijd tegen slavernij, kolonialisme en racisme. Ik ben de eerste om toe te geven dat we altijd zelfkritisch moeten blijven en onze tradities scherp moeten durven te bevragen en in vraag stellen, maar de pendel dreigt in dit geval wel heel erg door te slaan.

De ene partij trekt strategisch de Verlichtingskaart om eigenlijk vooral de islam en de moslims te treffen. De andere partij bedient zich van diezelfde Verlichting om dan weer etnocentrisme en xenofobie in de westerse wereld aan te klagen. Beide partijen dwingen tot de keuze: voor of tegen de Verlichting. Maar allebei houden ze er een beeld van de Verlichting op na waar geen enkele Verlichtingsfilosoof of humanist zich in zou of zal herkennen. Ironisch. Tragisch. Zorgwekkend.

Als we de Verlichting presenteren als de culminatie van een heel specifieke geschiedenis, in een specifieke regio, in een specifieke tijd, dan geven we meteen ook het signaal dat wie de geschiedenis niet deelt, wie andere tradities niet overboord gooit, er geen deel van kan uitmaken. Dan wordt de Verlichting, zoals de populisten en nationalistes dat het liefst zien: exclusief, een manier om nieuwkomers uit te sluiten, om moslims eraan te herinneren dat ze hier eigenlijk niet horen. Als we de Verlichting presenteren als levenskunst, dan is onze benadering inclusief: ook wie van elders komt, ook wie in een heel andere traditie staat, kan zich de levenskunst van de Verlichting – inbegrepen permanente zelfreflectie en -bevraging – eigen maken.

Ik pleit, net als de Nederlandse filosoof Joep Dohmen, voor de Verlichting als levenskunst. En ik wil me in deze aantekeningen meer dan ooit outen als een possibilist in de zin zoals Hans Rosling het bedoelde: ik weet niet of de dingen beter *zullen* worden, ik geloof wel dat ze beter *kunnen* worden.

Ik neem u mee op een persoonlijke, filosofische reis die me als kringen in het water steeds verder voert. De reis begint bij mezelf, mijn kinderen, mijn familie en vrienden. Om dan via de universiteit, de wetenschap en de media naar Europa en de wereld te leiden. Ik wil u meenemen naar Amor Mundi, geïnspireerd door de gedachten van Hannah Arendt, mijn favoriete filosofe en een van mijn virtuele hartsvriendinnen. Maar net zo goed neem ik u mee naar mijn keuken, naar het zwembad of op een avondje uit in Brussel. En ik put graag en veelvuldig uit mijn eigen verzameling inspirerende citaten. Zoals het citaat van Albert Camus dat u vooraan kon lezen. De weg naar de vrijheid is een eenzame tocht. Op het eind staat ons, misschien, champagne te wachten. Maar de tocht zal ons uitputten.

Courage!

MEZELF OMCIRKELD

Mijn fascinatie voor cirkels komt wellicht voort uit mijn liefde voor kunst. Er is niet alleen de perfecte vorm, maar ook de betekenissen die een cirkel oproept. Jeroen Brouwers zegt: ‘Niets bestaat dat niet iets anders aanraakt.’ In dat beeld zie ik een beweging van cirkels.

Dan denk ik ook terug aan mijn kindertijd, toen ik in recreatiedomein De Ster in Sint-Niklaas of tijdens familievakanties bij een of ander meer in Karintheë steentjes liet ketsen op het water en dan aandachtig de kringen volgde die de stuiterende kei op het wateroppervlak maakte.

De cirkels die mijn pad kruisten, kwamen uit vele richtingen: uit de kunst, uit de wetenschap, uit de psychologie. Gaandeweg raakten ze elkaar meer en meer. In mijn persoonlijke leven heb ik ook al vaak het diepe gevoel gehad dat de cirkel rond is. Toen mijn vader stierf, werd mijn zoon Emil geboren. Het ritme van nataliteit en sterven.

Een cirkel is een cyclus.

Daarom vind ik de cirkels van Kristin Verrellen zo krachtig. Ze verloor haar geliefde bij de aanslagen in Brussel, en zocht troost door met anderen cirkels te vormen. Het is een helend ritueel waaruit deelnemers troost en zingeving putten. In het Zoniënwoud op een boogscheut van de oude renbaan van Watermaal-Bosvoorde – de Brusselse gemeente waar ik woon – heeft Kristin Verrellen de basis gelegd voor een indrukwekkend herdenkingsmonument voor de slachtoffers van de terreuraanslagen van 22 maart 2016 in Zaventem en Brussel. Een cirkel van tweeëndertig berkenbomen. Je kan er zowel van binnenuit als van buitenaf naar kijken. Je kan erbij